

УДК 159.9.072.43+316.72

ЦІННОСТІ ТА ЦІННІСНІ ОРІЄНТАЦІЇ, ЇХНЄ ЗНАЧЕННЯ У РОЗВИТКУ ОСОБИСТОСТІ

Оксана РИБАК

*Львівський національний університет імені Івана Франка,
вул. Університетська, 1, м. Львів, 79000*

Розглянуто поняття цінностей і ціннісних орієнтацій, підходи до розуміння детермінант різними науковцями. Досліджено вплив цінностей і ціннісних орієнтацій на розвиток особистості. Розглянуто схему закріплення та присвоєння цінності, а також процес її інтеграції у структуру особистості. Підтверджено, що ціннісно-смилова система людини надзвичайно складна багаторівнева система. Доведено, що кожна особистість є носієм багатьох цінностей з різним рівнем важливості. Ієрархія цінностей може бути надзвичайно різноманітною. Проте всі вони мають певні універсальні особливості й ознаки.

Ключові слова: цінності, ціннісні орієнтації, система цінностей, ціннісно-смилова система, цілі, термінальні цінності, інструментальні цінності, моральні цінності.

Постановка проблеми. Вивчення ціннісних орієнтацій особистості відіграє важливу роль, оскільки вони відображають не лише ставлення особи до деяких аспектів соціальної системи, а й виконують регулятивну роль в її поведінці. Цілі життєдіяльності, які становлять систему цінностей, та засоби досягнення спрямовують потреби та інтереси людини, а також обумовлюють мотивацію її дій і вчинків. Кожен прагне виробити такі життєві орієнтири, які б допомогли знайти своє місце в різних системах взаємодії, допомогли самовизначитися. У рамках психологічного напрямку існує безліч підходів до визначення феномену «ціннісних орієнтацій».

Розвиток людини охоплює прийняття, присвоєння людиною цінностей як умови функціонування соціуму. Присвоєння відбувається по-різному на різних вікових етапах, визначається культурно-історичними традиціями конкретних суспільств і порівнюється з загальнолюдськими цінностями як головним критерієм рівня функціонування людини.

Специфіка ціннісних орієнтацій, пріоритети тих чи інших цінностей у культурі здебільшого визначають соціокультурні та соціодинамічні процеси, умови розвитку суспільства та країни. Відношення між різними цінностями на культурному рівні відображають соціальну динаміку конфлікту чи миру, що виникає внаслідок прагнення до своїх цілей соціальних груп та інститутів, а також суспільств різних країн. [11]. У цьому контексті, частково, вивчення ціннісних орієнтацій – прямий шлях до розуміння механізмів передбачення та виключення національної напруги. Це надзвичайно важливо в умовах активізації взаємопроникнення культур, в умовах поглиблення міжнаціональної взаємодії в період інтенсивного розвитку зв'язків між різними країнами і глобальних змін.

Аналіз останніх досліджень. Проблемою дослідження цінностей займалися Р. С. Немов, Є. С. Волков, С. О. Рубінштейн, Н. Ф. Добринін, А. І. Божович, О. М. Леонтьєв, В. Н. Мясищев, В. А. Василенко, М. Рокич, В. А. Ядов тощо.

Серед вітчизняних науковців цінності, ціннісні орієнтації досліджують В. Андрущенко, Л. Морозова, М. Лукашевич, А. Ручка.

Поняття ціннісних орієнтацій ввели в післявоєнній соціальній психології як аналог філософського поняття цінностей, однак чіткого концептуального розмежування між цими поняттями немає. Розходження у поглядах були або щодо параметра «Загальне – індивідуальне», або щодо параметра «реально діюче-рефлекторно усвідомлююче». Це залежало від того, чи визнавалася наявність індивідуально-психологічних форм існування цінностей, відмінних від їхньої наявності у свідомості [11, с. 35].

Мета нашої праці – розкрити поняття цінності та ціннісні орієнтації, розглянути їхнє значення у розвитку особистості.

Виклад основного матеріалу. Ціннісні орієнтації особистості формуються під впливом пануючої в суспільстві системи цінностей, яка змінюється в процесі історичного розвитку. В системі цінностей існує певна ієрархія, яка полягає в тому, що різні цінності мають певний ступінь суспільності, де одні конкретизують зміст і місце інших. Серед науковців немає єдиного погляду на це питання. Деякі цінності ототожнюють з аспектом мотивацій (К. Клаксон), з потребами (А. Маслоу); інші – з особистісним смислом (Г. Оллпорт) або з підтримкою здатності людини до життя (Е. Фромм), з переконаннями (М. Рокич), з соціальними настановами (В. Ядов) тощо.

Існують два основні напрями, які узагальнюють численні визначення поняття цінностей. Перший напрям об'єднує визначення, які описують абстрактно сформовані концепції найбажанішого, емоційно привабливого, здатного описати ідеальний стан буття людини; а другий напрям охоплює визначення, які детермінують схему поведінки чи дій, яким надають перевагу. М. Рокич зазначив, що перший напрям містить термінальні цінності, другий – інструментальні. До інструментальних цінностей належать моральні цінності (наприклад, «чесний»), цінності компетенції (наприклад, «ерудований»).

М. Рокич детермінує цінності як різновид стійкого переконання, де певна мета чи спосіб існування переважає над іншим, ліпший, ніж інші. Цінності мають такі ознаки:

- 1) загальна кількість людських цінностей порівняно невелика;
- 2) люди мають однакові цінності (в різному ступені);
- 3) цінності згруповані в системи;
- 4) на формування цінностей впливає культура, суспільство, його інститути, а також особистість;
- 5) цінності впливають практично на всі соціальні феномени.

Ціннісно-смилова система людини – надзвичайно складна багаторівнева система. Індивідуальні особливості закріплення та присвоєння цінності обумовлюють процес її інтеграції у структуру особистості. Спершу цінність сприймають на інформаційному рівні, згодом переживають на емоційному. Після того як цінність закріплюється, вона визначає поведінку та всю активність особистості на вольовому рівні.

У культурі кожного суспільства існують певні системи цінностей і певна ієрархія. Цінності є «ядром людської культури». В соціальній психології цінності визначають як певні ідеальні цілі суспільства, соціальних груп або особистості. Г.М. Андрєєва визначила цінності як абстрактні цілі, які потрібні людині для того, щоб мати певну «точку відліку» для конкретного оцінювання певних подій [2].

Особливого змісту набуває дослідження особливостей ціннісних орієнтацій населення різних країн, які перебувають у різних зв'язках, контактах і взаємодії. Важливим є дослідження особливостей ціннісних орієнтацій молоді, якій належить відкривати нові шляхи розвитку суспільства.

Зміна загальної економічної, соціальної, політичної ситуації розвитку світового товариства веде до зміни значних життєвих параметрів, способів задоволення потреб і реалізації базових цінностей. Виникають нові ціннісні орієнтації та змінюються попередні ціннісні ієрархії. Враховуючи процеси глобалізації, можна передбачати збільшення культурної близькості та схожості цінностей і векторів їхньої зміни навіть у зовсім різних культурах. Тому доцільно проводити порівняльне вивчення змін ціннісних орієнтацій особистості в рамках різних культур. Таке вивчення допоможе пройти вперед у пошуку культурних універсалій, пов'язаних з дослідженням цінностей особистості [9].

З погляду В.Алексєєвої, ціннісні орієнтації є формою включення суспільних цінностей у механізм діяльності та поведінки особистості. За її словами, система ціннісних орієнтацій – це «основний канал засвоєння духовної культури суспільства, перетворення культурних цінностей у стимули і мотиви практичної поведінки людей» [1].

За визначенням українських науковців, наприклад, В. Касьяна, цінність – це поняття, яке засвідчує людську, соціальну та культурну значимість певних явищ і предметів діяльності, яка є особливим типом світоглядної орієнтації людини, уявленнями, які склалися в тій чи іншій культурі про ідеал, моральність, добро, красу [6]. Цінності становлять фундамент культури. Предметне поле формування цінностей – культура, яка є ядром, основою будівлі суспільного життя. Цінності стають осередком духовного життя суспільства. Цінності формуються на усвідомленні індивідом своїх потреб у співвідношенні з предметами навколишнього світу або внаслідок відношення, яке реалізується в акті оцінки. Без усвідомлення людиною змісту цінностей, якими вона керується, неможливо визначити цілі її діяльності, які відображаються категорією ціннісної орієнтації й утворюються на підставі системи цінностей. Основна функція цих орієнтацій – регулювання зовнішньої поведінки індивіда [11]. Загалом цінності – це конкретні особистісні орієнтири, які відображають стійкі переваги у виборі життєвих пріоритетів.

Р. С. Немов під ціннісними орієнтаціями розуміє те, що людина особливо цінує в житті, чому вона надає особливий, позитивний життєвий зміст. Е. С. Волков визначив ціннісні орієнтації як свідомий регулятор соціальної поведінки особистості. Він казав, що ціннісні орієнтації відіграють мотиваційну роль і визначають вибір діяльності. Ціннісні орієнтації формуються на підставі вищих соціальних потреб, їхня реалізація відбувається в загально-соціальних, соціально-класових умовах діяльності. Вони є складовими елементами свідомості, частиною її структури. У зв'язку з цим цінності

підпорядковуються принципу єдності свідомості та діяльності, який сформулював С. А. Рубінштейн.

Важливий елемент на шляху формування повноцінної особистості, гідного представника своєї держави – ціннісні орієнтації, тобто відображення у свідомості людини цінностей, які визнані як стратегічні життєві цілі і загальні світоглядні орієнтири [3, с. 23].

Поняття «цінність», його психологічне трактування еквівалентне деякому комплексу психологічних явищ, які, хоча й термінологічно, позначаються різними поняттями, проте семантично однопорядкові: Н. Ф. Добрині називає їх «значимістю»; А. І. Божович «життєвою позицією»; О. М. Леонтьєв «значенням» і «особистісним змістом»; В. Н. Мясищев «психологічними стосунками». Життєві цінності складаються здебільшого стихійно, під впливом різних чинників. Роль ціннісного впливу на їхнє формування мінімальна.

З одного боку, смислове навантаження поняття цінність відображає характеристику зовнішніх властивостей предметів і явищ, які є об'єктом ціннісного ставлення з боку людини. З іншого боку, поняття цінність охоплює психологічні характеристики особистості, які є суб'єктом ціннісних стосунків і реалізують духовно-етичні ідеали. Зрештою, поняттям цінність можна характеризувати взаємини між людьми, людське спілкування та взаємодію, завдяки якій цінності набувають значущості, духовного та загальнолюдського статусу.

Якнайповніше визначення цінності, що відображає багатоплановість зазначеного поняття і його синтетичний характер, наведено у філософському словнику: «Цінність – 1) поняття, яке характеризує «граничні», безумовні основи людського буття; 2) значення певних предметів, явищ, процесів для людини, соціальних груп, суспільства загалом. Згадані два сенси поняття «цінностей» часто розходяться, а деколи і суперечать один одному: те, що у філософії розглядається як цінності – свобода, добро, істина, – для окремої людини може і не становити інтересу. Конкретні предмети, які цінні для індивіда, у філософському сенсі не є цінностями» [7].

Ш. Шварц опрацював, дослідив та об'єднав в одне ціле роботи своїх попередників, створив модель цінностей людини. Науковець зазначив, що існує п'ять характеристик цінностей:

по-перше, цінності – це переконання (ці переконання завжди забарвлюються почуттями й емоціями);

по-друге, цінності – це мотиваційні конструкти. Вони мотивують особистість до певної поведінки, до стосунків з іншими людьми. Вони є цілями, яких прагнуть досягнути, а також образами поведінки, що сприяють досягненню цілей;

по-третє, цінності необмежені якимись діями чи ситуаціями. Вони є абстрактними цілями. Завдяки абстрактності можна вийти за рамки норм, які зазвичай обмежують людину в певних ситуаціях;

по-четверте, цінності є точкою відліку, коли йдеться про процес вибору чи оцінки поведінки, подій, людей;

по-п'яте, цінності перебувають у чіткому порядку. Ціннісні пріоритети особистості

формуються саме з впорядкованого набору цінностей. Ієрархічно впорядковані цінності формують індивідуальність людини, тоді як сукупність цінностей певної культури засвідчує на її самотність і відмінність від інших культур.

Ш. Шварц наголошував, що цінності мають еволюційне значення у процесі розвитку індивіда, формуються залежно від базових потреб людини. Виокремлюють три основні базові потреби людини:

- 1) біологічні потреби організму;
- 2) потреби в координованих інтеракціях у соціумі;
- 3) потреби у виживанні та благополуччі груп.

Три згадані потреби мають вирішальне значення у збереженні життя. Людина повинна ідентифікувати навколишні об'єкти, знайти відповіді на зовнішні подразники, які допоможуть задовольнити три базові потреби, а також забезпечити прийняття реальності та виживання [14].

Існують різні погляди на відповідність цілей виховання життєвим орієнтаціям. Наприклад, вважають, що бажаним є відповідність цілей виховання реально функціонуючої в суспільстві системі цінностей. Таке виховання людини є правильним розв'язанням проблеми. Можливо, така ситуація й улаштувала б, якби стихійно життєві цінності, що формуються, сприятливо впливали на гармонійний розвиток підлітків, на суспільний прогрес у цілому. На жаль, такого не трапилось.

Спрямованість особистості виражає найважливішу характеристику, що визначає соціальну й моральну цінність особистості. Зміст спрямованості – це насамперед домінуючі соціально обумовлені ставлення особистості до навколишньої дійсності. Саме через спрямованість особистості її ціннісні орієнтації реально виражаються в активній діяльності людини, тобто стають стійкими мотивами діяльності й переконаннями.

А. С. Воронін дав таке тлумачення цього поняття: «Ціннісні орієнтації розглядаються як «найважливіші елементи структури особистості», закріплені життєвим досвідом індивіда, усією сукупністю його переживань і що обмежують значиме, істотне для цього індивіда від неважливого, несуттєвого» [4]. На думку В. А. Ядова, включення ціннісних орієнтацій у структуру особистості допомагає вловити найбільш загальні соціальні детермінанти мотивації поведінки, витоки якої треба шукати в соціально-економічній природі суспільства, його моралі, ідеології, культурі, в якій формувалася соціальна індивідуальність [12].

Цінності адаптуються для цієї спільності людей століттями, а може, і тисячоліттями, зберігаючи при усіх обставинах життя суспільства деякі специфічно національні риси. На думку М. С. Яницького, аналіз індивідуальних цінностей поза соціальним контекстом неможливий: «... індивідуальні цінності треба розглядати тільки в контексті ціннісних переваг соціокультурного оточення» [13]. Зазначені підходи подано в таблиці.

Підходи до визначення терміна «Цінність»

Автор	Підхід	Визначення терміна «Цінність»
Шварц Ш.	Мотиваційний	Цінності – це поняття або переконання. Вони належать до бажаних кінцевих цілей або вчинків, виходять за межі конкретних ситуацій, керують вибором або оцінкою поведінки і подій, впорядковані відносною важливістю
Рокич М.	Поведінковий	Цінність – це стійке переконання, що певний стиль поведінки або кінцевий стан існування індивіда переважає в особистому або соціальному відношенні протилежний або зворотний стиль поведінки або кінцеве існування. Система цінностей – укорінена впорядкована сукупність переконань, які пов'язані з переважними стилями поведінки або кінцевих станів існування відповідно до континууму відносної важливості
Ядов В.	Особистісний	Цінності – вищі диспозиційні рівні свідомості особистості та ціннісні орієнтації – це вершина ієрархії всіх диспозицій, які підрозділяються на цінності-цілі віддалені і досить близькі та найближчі, а також цінності-засоби, які співвідносяться з нормами поведінки, які індивід розглядає як критерій
Столович Л.	Особистісний	Цінності означають континуум (незліченну множину, теорію множин) від менш бажаного або негативного, до більш бажаного або позитивного
Тугарінов В.	Діяльнісний	Цінності – предмети, явища та їхні властивості, що потрібні (необхідні, корисні, приємні) членам певного суспільства як засоби задоволення їхніх потреб та інтересів, а також ідеї та спонування як норми, мети або ідеалу
Філософський словник	Особистісний	Цінності – 1) поняття, яке характеризує «граничні», безумовні основи людського буття; 2) значення певних предметів, явищ, процесів для людини, соціальних груп, суспільства загалом

Як бачимо, існують різні підходи до детермінації понять «цінності» та «ціннісні орієнтації». Дефініції деяких науковців зачисляють до поведінкового, діяльнісного підходу, інші – до особистісного. Шалом Шварц наголошує, що цінності стосуються бажаних кінцевих цілей, відображають три універсальні потреби людського існування, а також все, що необхідно для виживання та функціонування групи. Мілтон Рокич, який запропонував першу надійну методику дослідження цінностей, звертає особливу увагу на поведінковий аспект цінностей. На думку Володимира Ядова, цінності треба включити в мотиваційну структуру особистості, де спонукальні мотиви діяльності вибудовуються в послідовність: потреби перетворюються в інтереси, а пізніше переходять у цінності. Ціннісне ставлення людини до світу має об'єктивний бік – цінність, а також суб'єктивний бік – оцінку, як зазначив Леонід Столович. Василь Тугарінов визначив поняття «цінність» через категорію, яка зайняла своє важливе місце в аксіології ще з давніх давен – «благо». Погляди науковців сходяться на тому, що цінності належать

до ментальних утворень людини, мають незаперечний вплив на її життя, долю. І навпаки, постійно змінні умови життя впливають на цінності особистості. Отож, система цінностей має дволіку основу. Цінності є компонентом свідомості окремої людини, і невід'ємною складовою суспільної свідомості.

Висновки. Отже, цінності є своєрідною тканиною життєвого світу людини, його будівельним матеріалом і водночас енергетичним джерелом. Людина живе у світі власних цінностей, через призму цих цінностей вона оцінює себе та інших, інтерпретує вчинки, розуміє події, планує своє життя; керуючись цими цінностями людина вибудовує або руйнує стосунки, обирає діяльності та чинить у певний ціннісно-зумовлений спосіб [5].

Система цінностей є основою діяльності суспільства та особистості, а ставлення особистості до важливих цілей життєдіяльності визначають її ціннісні орієнтації. Науковці зазначають, що ціннісні орієнтації, виникаючи внаслідок соціальної практики, беруть участь у формуванні типу особистості, її поведінки, ментальних навичок, спрямовують на засвоєння певних цінностей для задоволення своїх потреб, пронизують всю культуру, а в ієрархічній системі цінностей займають вищий рівень.

Ціннісні орієнтації особистості формуються під впливом пануючої в суспільстві системи цінностей, вони органічно пов'язані з проблемами людини і виступають як головний компонент її поведінки. Визначаючи ціннісні пріоритети українського народу, варто відзначити перевагу традиційних цінностей: сім'я, робота, друзі. Ціннісні пріоритети залежать від належності до певної соціальної групи: вищі верстви населення більшою мірою адаптуються до суспільних змін; середні верстви населення також намагаються пристосовуватися до суспільних перетворень і орієнтуються на ліберально-демократичні та певні традиційні цінності; нижчі верстви найважче адаптуються до соціальних змін, вони налаштовані консервативніше, тому в них переважають матеріальні та традиційні цінності [10].

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. *Алексеева В. Г.* Ценностные ориентации как фактор жизнедеятельности и развития личности / В. Г. Алексеева // Психол. журнал. – 1984. – Т. 5. – №5. – С. 63–70.
2. *Андреева Г. М.* Психология социального познания : учеб. пособие / Г. М. Андреева. – Москва : Аспект Пресс, 2000. – 288 с.
3. *Артюхова Ю. В.* Ценности и воспитание / Ю. В. Артюхова // Педагогика 1999. – №4. – С. 117–121.
4. *Воронин А. С.* Словарь терминов по общей и социальной педагогике / А. С. Воронин. – Екатеринбург : ГОУ ВПО УГТУ – УПИ, 2006. – 135 с.
5. *Горбунова В. В.* Ціннісно-рольова реконструкція особистісної проблематики / В. В. Горбунова // Практична психологія та соціальна робота: наук.-практ. та освіт.-метод. журн. – К. : Соціс-Прес, 2012. – №12. – С. 46–50.
6. *Касьян В. І.* Філософія : навч. посібник / В. І. Касьян. – 3-тє вид., перероб. і доп. – Київ : Знання, 2005. – С. 255.
7. *Кириленко Г. Г.* Краткий философский словарь / Г. Г. Кириленко, Е. В. Шевцов. – Москва : МГУ, 2002. – С. 423.

8. Мудрик А. В. Время поисков и решений. Книга для учащихся. / А. В. Мудрик. – Москва : Наука, 1990. – С. 180.
9. Психология и культура / под ред. Д. Мацумото – Санкт-Петербург : Питер, 2003. – 718 с.
10. Соціальне самопочуття, настрої та ціннісні орієнтації населення України : Соціологічне дослідження Інституту соціології НАН України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.niss.gov.ua/Table/51006/sociolog.htm> (дата цитування – 23.07.16).
11. Філософія : навчальний посібник / І. Ф. Надольний, В. П. Андрущенко, І. В. Бойченко, В. П. Розумний та ін. ; за ред. І. Ф. Надольного. – 7-ме вид., доп. і перероб. – Київ : Вікар, 2008. – 455 с.
12. Ядов В. А. Социальная идентичность личности / В. А. Ядов. – М. : Наука, 1994. – 136 с.
13. Яницкий М. С. Ценностные ориентации личности как динамическая система : монография / М. С. Яницкий. – Кемерово : Кузбассвузиздат, 2000. – 204 с.
14. Schwartz S. Values consensus and importance. A Cross-National Study / S. H. Schwartz, G. Saige // Journal of cross-cultural psychology. – 2000. – Vol. 31. – №4. – P. 465 – 497.

Стаття надійшла до редколегії 30.08.2016

Прийнята до друку 30.11.2016

VALUES AND VALUE ORIENTATIONS, THEIR ROLE IN THE DEVELOPMENT OF PERSONALITY

Oksana RYBAK

*Ivan Franko National University of Lviv,
1, Universytetska St., Lviv, 79000*

The article focuses on the concept of values and value orientations, different approaches of numerous scientists towards definitions of these terms. The article includes a research of the influence of values and value orientations on the development of a person. The scheme of fixing and appropriation of value, as well as the process of its integration in the structure of personality was considered. It is proved that the system of values and norms is a very complicated multi-layer system.

When we think of our values, we think of what is important for us in our life. Each of us has a number of values (e.g., achievements, safety, benevolence) with varying degrees of importance. A particular value may be very important to one person but not important to another. The value theory of S. Schwartz adopts a conception of values that specifies six key features:

1) Values are beliefs. When values are activated, they become filled with feelings. People for whom independence is an important value become worried if their independence is threatened, feel desperate when they are helpless to protect it and are happy when they can enjoy it.

2) Values refer to desirable goals that motivate actions. People for whom social order, justice and helpfulness are important values are motivated to pursue these goals.

3) Values are not limited by specific actions and situations. For example, such values as obedience and honesty may be relevant in the workplace or at school, in business or in politics, in relationship with friends or strangers. This feature distinguishes values from norms and attitudes which usually refer to specific actions, objects or situations.

4) Values serve as standards or criteria. Values determine selection or evaluation of

actions, policies, people and events. People decide what is good or bad, justified or illegitimate, worth doing or avoiding, on the basis of possible consequences for their cherished values. But the impact of values in everyday decisions is rarely conscious. Values become conscious when actions or judgments have conflicting implications for different values one cherishes.

5) Values have strict hierarchy of importance in relation to one another. People's values form a strict system of priorities that characterize them as individuals. Do they attribute more importance to achievement or justice, to novelty or tradition? This hierarchical feature also distinguishes values from norms and attitudes.

6) The relative importance of multiple values determines our actions. Any attitude or behavior typically has implications for more than one value. Values influence actions when they are relevant in the context and important to the actor.

The above-mentioned are features of all values. What distinguishes one from another is the type of goal or motivation it expresses. The values theory defines ten broad values according to the motivation that underlies each of them. These values are likely to be universal because they are grounded on one or more of three universal needs of human existence which they help to handle. These requirements are needs of individuals as biological organisms, requisites of coordinated social interaction, and survival and welfare needs of groups. Individuals cannot successfully cope with these requirements of human existence on their own.

On the contrary, people must articulate appropriate goals to cope with them, communicate with others about them, and gain cooperation in the pursuit of these goals. Values are socially desirable concepts used to mentally represent these goals and vocabulary used to express them in social interaction.

Keywords: values, value orientations, value system, goals, terminal values, instrumental values, moral values.